

Summary

Plenyuk M. Legal facts and legal conditions in the mechanism of regulation of contractual obligations.

The article analyzes the legal facts and legal conditions that are the bases of contractual obligations. It is noted that, as the legal conditions and actual conditions carry a peculiar role in the emergence of legal fact, as members of the legal fact. Attention is paid to proper understanding of the role of the factual and legal conditions, as they are particularly important when dealing with issues that arise at the stage of implementation of contractual obligations.

Key words: liability, civil-legal relations, legal facts, legal conditions, legal structure.

УДК 346.7

І. С. ПОХИЛЕНКО

Ірина Сергіївна Похиленко, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Київського університету права НАН України

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ РИТУАЛЬНИХ ПОСЛУГ

Поховання є однією з найбільш соціально значущих галузей в сфері послуг та зачіпає інтереси всього населення держави. Практично всі українці кожного року відвідують кладовища, щоб віддати шану померлим рідним і близьким.

Частково науково-теоретична розробка даної проблематики здійснювалася такими науковцями, як, Є. М. Мойсєєва, О. В. Розгон, Б. І. Сташків, А. О. Гунда, П. Є. Уланов. Проте в науковій господарсько-правовій літературі ця проблема є взагалі недослідженою і потребує ґрунтовного аналізу.

Метою статті є дослідження правового регулювання надання ритуальних послуг в Україні та за її межами, визначення їх особливостей.

На ранніх етапах розвитку суспільства велику роль в становленні інституту надання ритуальних послуг відіграла община, яка контролювала і координувала діяльність людей в похоронній сфері. У ці часи відбувається процес формування особливого ритуалу похоронів і технологій поховання, з'являються спеціальна похоронна атрибутика і символіка, а також особливі місця, призначені для поховання померлих.

З посиленням впливу церкви на соціальне і політичне життя суспільства функція соціальної регуляції і контролю в ритуально-похоронній сфері переходить до рук церковної влади. Упродовж декількох століть церква отримує монополію на поховання померлих і стає невід'ємним елементом інституту ритуально-похоронної справи. У зв'язку із збільшенням ролі права і прийняттям ряду законодавчих актів, що по-новому визначають порядок ведення кладовищенського господарства, функція контролю частково переходить до держави. На цьому етапі відбувається обмеження впливу церкви з боку держави на світське життя, а отже, на ритуальні послуги як на елемент соціальної системи суспільства. Черговий стрибок в еволюції інституту ритуальних послуг стався з появою в Україні перших похоронних агентств, які пропонували широкий асортимент похоронного приладдя і траурних ходів та задавали певну моду в організації. Виникає тенденція тяжіння до цивільних (світських) похоронів, законодавчо закріплюється їх офіційна процедура. Крім того, важливим кроком на шляху до інституціалізації ритуальних послуг стала поява цілого співтовариства людей, які професійно займалися організацією і проведенням похоронів.

На наступному етапі розвитку інституту ритуальних послуг відбувається витіснення церкви зі сфери ритуально-похоронного обслуговування та повний перехід функцій регулювання і контролю від церкви до держави. Позбавлення церкви впливу на обряд і культуру поховання сприяло виникненню цивільних похоронів і обслуговуючих їх установ. Організацією похоронів та їх проведенням стали займатися спеціалізовані організації, підприємства житлово-комунального господарства й побутового обслуговування населення.

Початком сучасного етапу інституціалізації ритуально-похоронної справи стало руйнування соціалістичного порядку і глибокі перетворення системи власності, які сприяли кардинальній трансформації усього інституту ритуальних послуг. Цей етап його розвитку знаменується ліквідацією монополії держави і делегуванням частини функцій регулювання і контролю в похоронній сфері органам місцевого самоврядування.

Розвиток України в пострадянський період під гаслом ринкової економіки призвів до комерціалізації похоронної справи. Діяльність з надання ритуальних послуг населенню і виконання робіт у сфері поховання стає підприємницькою.

Перехід нашої країни до ринкових умов позитивно вплинув на розвиток похоронної галузі: збільшилася кількість ритуальних служб, істотно розширився асортимент послуг, зник дефіцит предметів похоронного призначення, з'явилися нові об'єкти траурної обрядовості, крематорії, нові форми й методи обслуговування. Так, в Україні протягом 2014 р. ритуальні послуги населенню надавали 559 ритуальних служб та 2224 суб'єкти господарювання, які здійснюють діяльність на договірних засадах із ритуальними службами.

Протягом 2014 р. в Україні ритуальними службами поховано майже 490 тис. померлих осіб, що становить 77 % від загальної кількості померлих, яка за статистичними даними, наданими Державною службою статистики України за 2014 р., становить 633 тис. осіб.

Ритуальними службами протягом минулого року надано населенню ритуальних послуг та реалізовано предметів ритуальної належності на загальну суму майже 690 млн грн.

Загальний обсяг наданих ритуальних послуг та предметів ритуальної належності населенню суб'єктами господарювання різних форм власності у 2014 р. становив 1,30 млрд грн., з яких майже 53 % надано ритуальними службами.

Ритуальні послуги населенню протягом 2014 р. надавали 2224 суб'єктів господарювання різних форм власності на договірних засадах із ритуальними службами, з яких: 351 підприємство комунальної форми власності, 752 підприємства приватної форми власності та 1121 – окремих підприємств.

Середня вартість одного поховання в Україні за 2014 рік становила 2653 грн. Найвищий показник середньої вартості поховання зазначено в містах Києві (4239 грн), Львівській (4000 грн) та Житомирській (3098 грн) областях, тоді як найнижчий – у Чернівецькій (1470 грн) області.

Наразі стан галузі поховання в Україні наведено без урахування даних АР Крим, Луганської області та м. Севастополя¹.

Правовому регулюванню надання ритуальних послуг присвячені положення Закону України «Про поховання та похоронну справу» (далі – Закон). Так, відповідно до ст. 2 цього Закону під ритуальними послугами слід розуміти послуги, пов'язані з організацією поховання та облаштуванням місця поховання.

Якщо звернутись до національного класифікатора України ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності», затвердженого наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11 жовтня 2010 р. № 457, то там організування поховань і надання суміжних послуг включає: поховання та кремацію трупів людей або тварин (підготовку тіла для поховання або кремації, бальзамування та надання інших похоронних послуг, поховання або кремацію, оренду обладнаного місця в ритуальних залах), оренду або продаж місць на цвинтарі, догляд за могилами та мавзолеями.

Проте найбільш детальне визначення можна знайти в положеннях ст. 197 Податкового кодексу України, де під постачанням послуг з поховання та постачання ритуальних товарів державними та комунальними службами слід розуміти:

- а) виклик агента ритуальної служби для оформлення замовлення на організацію та проведення поховання;
- б) оформлення медичної довідки про причини смерті;
- в) доставка замовникові ритуальних атрибутів для організації поховання;
- г) навантаження, розвантаження та перенесення ритуальних атрибутів;
- ґ) транспортні послуги, що надаються у процесі організації поховання;
- д) продаж стандартної труни;
- е) продаж контейнера для перевезення оцинкованої труни; запаювання оцинкованої труни;
- є) утримання тіл померлих у холодильних камерах понад норму перебування (після смерті у лікувальному закладі, а також тих, які померли вдома чи інших місцях);
- ж) послуги з підготовки тіла покійного до поховання або кремації (послуги перукаря та косметолога, обмивання, бальзамування, укладання в труну);
- з) копання могили;
- и) перенесення труни з тілом покійного (додому, до квартири в багатоповерховому будинку, до моргу; з дому, квартири, моргу тощо до місця поховання);
- і) музичний супровід обряду поховання;
- ї) проведення громадянської панахиди;
- й) послуги організатора обряду поховання;
- к) виготовлення та встановлення металевої намогильної таблички, хреста, надголовника або тимчасового пам'ятного знака;
- л) продаж стандартних похоронних вінків і траурних стрічок для них;
- м) організація відправлення труни з тілом покійного чи урни з прахом покійного за кордон;
- н) у разі проведення підпоховання в могилу – послуги з демонтажу елементів існуючого надгробка (пам'ятника) та їх установка;
- о) написання тексту на траурній стрічці;
- п) кремація;
- р) продаж урни;
- с) продаж кубка для урни;
- т) поховання урни з прахом у могилу, у колумбарії, розвіювання праху.

З'ясуємо, як на законодавчому рівні розуміються терміни «організація поховання» та «місце поховання». Так під похованням слід розуміти діяльність відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у межах повноважень, визначених законодавством, а також суб'єктів господарювання, спрямована на:

- 1) забезпечення належного ставлення до тіла (останків, праху) померлого;
- 2) забезпечення права громадян на захоронення їхнього тіла відповідно до їх волевиявлення, якщо таке є;

3) створення та експлуатацію об'єктів, призначених для поховання, утримання і збереження місць поховань;

4) організацію і проведення поховань померлих та/або загиблих;

5) надання ритуальних послуг, реалізацію предметів ритуальної належності.

Питанню щодо «організації поховання» присвячені положення ст. 8 Закону, де зазначається, що організація діяльності в галузі поховання померлих здійснюється центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики у сфері житлово-комунального господарства, іншими центральними органами виконавчої влади, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та їх виконавчими органами.

Більш детальна інформація міститься у Переліку Держжитлокомунгосп України «Необхідний мінімальний перелік вимог щодо порядку організації поховання і ритуального обслуговування населення» від 19 листопада 2003 р. № 193.

Цей Перелік вимог визначає необхідний мінімальний перелік вимог щодо порядку організації поховання померлих, ритуального обслуговування населення в населених пунктах України та примірний договір замовлення на організацію й проведення поховання.

З метою здійснення організації поховання померлих і надання ритуальних послуг, реалізації предметів ритуальної належності органами місцевого самоврядування в порядку, встановленому законом, створюються спеціалізовані комунальні підприємства – ритуальні служби.

Під «місцем поховання», відповідно до ст. 2 Закону, слід розуміти кладовище, крематорій, колумбарій або іншу будівлю чи споруду, призначену для організації поховання померлих.

Проте перш ніж зробити остаточні висновки, вважаємо за потрібне дослідити зарубіжний досвід у цій сфері. Так, в Російській Федерації відносини, пов'язані з похованням померлих та встановленням гарантії поховання померлого з урахуванням вираженого ним за життя волевиявлення і побажання родичів, гарантії надання матеріальної й іншої допомоги для поховання померлого, санітарні і екологічні вимоги щодо розміщення місць поховання, основи організації похоронної справи в Російській Федерації як самостійного виду діяльності, передбачаються Федеральним Законом Російської Федерації «Про поховання та похоронну справу» від 8 грудня 1995 р., аналогічні положення містить Закон Республіки Білорусь «Про поховання та похоронну справу» від 12 листопада 2001 року. Слід зазначити, що обидва Закони не містять визначення поняття «ритуальні послуги», проте визначають положення щодо організації, джерел фінансування похоронної справи, наглядових рад з питань похоронної справи, організації, класифікації та функціонування міст поховання.

Говорячи про Німеччину, слід підкреслити, що тут порядок проведення похоронів і похоронна культура великою мірою підкоряється державним законам і правилам. У кожній землі Німеччини існує свій закон. Отже, в країні немає єдиного уніфікованого закону про поховання і похоронну справу. В окремих федеральних законах існують певні вимоги з приводу термінів поховання, законних видів поховання, правил роботи кладовищ. Муніципальна влада і церква, за рахунок яких фінансується підтримка кладовищ, мають право встановлювати свої правила роботи кладовища, порядок установки пам'ятників, а також розцінки на свої послуги. Таким чином, в Німеччині можна спостерігати значні відмінності в регулюванні похоронної справи в окремих регіонах і землях.

Діяльність ритуальних служб у Франції головним чином підпорядкована Загальному кодексу адміністративно-територіальних утворень. Усі законодавчі акти, положення, правила, які так чи інакше пов'язані з похоронною справою, зведені в одну книгу – «Кодекс практики похоронних організацій». У 2005 р. вийшло третє видання цього керівництва для всіх, хто професійно пов'язаний із похованням і похоронною сферою. Так, ритуальні послуги належать до сфери суспільних послуг і включають (ст. L 2223-19) :

– транспортування тіла до і після вкладення в труну;

– організацію поховання;

– консервацію тіла;

– надання труни, аксесуарів, урн для праху;

– надання наметів для установки тимчасових моргів;

– використання траурних залів і моргів;

– надання катафалків і траурних машин;

– надання персоналу, предметів і послуг, необхідних для похоронів, поховання, ексгумації і кремації, за винятком похоронних табличок, релігійних емблем, поліграфічних робіт і похоронних послуг майстерень з обробки мармуру.

Новий закон скасував монополію комун і муніципалітетів на надання ритуальних послуг. Усі вищезазначені послуги можуть надаватися безпосередньо комунами, муніципалітетами або шляхом делегованого управління. Комуни, муніципалітети або їх уповноважені особи не користуються жодним винятковим правом для здійснення цієї місії. Ця діяльність може також здійснюватися будь-яким іншим підприємством або асоціацією, що мають ліцензію на похоронну діяльність. З 1998 р. ритуальні послуги, що надаються муніципальними управліннями, похоронними фірмами або будь-якими іншими приватними підприємствами, носять характер промислової і комерційної громадської послуги.

Досліджуючи наукові підходи в цьому напрямі, слід виділити певні аспекти, щодо розуміння ритуальних послуг. Так, на думку, Є. М. Мойсєвої² в самому терміні «ритуальні послуги» первісно міститься вказівка на профанний компонент (послуги) і сакральний компонент (ритуал). Привертає увагу позиція

П. Є. Уланова³. Так, на його думку, говорячи про сучасний понятійний апарат цієї сфери, необхідно звернути увагу на існуючу в ньому неточність – використання поняття «ритуальний» щодо послуг і обслуговування. Під поняттям ритуалу слід розуміти виключно порядок проведення обряду, а обряди не завжди пов'язані з похованням. На його погляд, потрібне використання більш точної термінології. Використовуючи класичне визначення послуги, похоронну послугу можна визначити як працю, що втілюється в тій або іншій споживній вартості, що задовольняє потреби (кожної людини окремо, організації або суспільства в цілому), які виникають в процесах організації і проведення похоронів, а також потреби, пов'язані з утриманням місць поховань і збереженням пам'яті про померлих. Отже, похоронне обслуговування населення – це діяльність, спрямована на надання похоронних послуг населенню.

Підсумовуючи викладене, можна визначити наступні особливості надання ритуальних послуг:

- 1) примусове споживання – можна відмовитися від весілля і жити в незареєстрованому шлюбі, проте неможливо не поховати члена суспільства, який помер;
- 2) носить комплексний характер, оскільки включає сукупність дій, необхідних для проведення усього процесу поховання тіла або останків тіла після його смерті, – від оформлення документів до поховання;
- 3) джерелом правил їх господарсько-правового здійснення є звичай;
- 4) споживачем ритуальних послуг є особа, яка знаходиться у важкій життєвій ситуації, тому вона має отримати надійнішу правову гарантію захисту своїх прав, ніж споживач звичайних послуг;
- 5) норми чинного законодавства України у сфері ритуальних послуг сприяють монополізації даного ринку та надають органу місцевого самоврядування виключні права щодо визначення виконавця ритуальних послуг у відповідних територіальних межах, але це не завжди відбувається на конкурсних засадах;
- 6) передача органом місцевого самоврядування функцій з утримання кладовища суб'єкту господарювання, визначеному виконавцем необхідного мінімального переліку окремих видів ритуальних послуг у відповідних територіальних межах (таким чином, суб'єкт господарювання отримує абсолютну ринкову владу у певних територіальних межах, що дає йому можливість не допускати інших можливих учасників ринку до надання ритуальних послуг на місцевому кладовищі).

Отже, **ритуальними послугами** є комплексна діяльність, спрямована на задоволення потреби споживача в проведенні обряду поховання, відповідно до волевиявлення, релігійних, національних традицій і звичаїв, а також пов'язана із здійсненням представництва і (чи) сприяння при укладенні ним договорів, захисту його прав і інтересів перед третіми особами.

¹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minregion.gov.ua/zhkh/Blahoustri-terytoriy/stan-galuzi-pohovannya-v-ukrayini-za-2014-r-572716/?print=1>

² Моисеева Е. Н. Экономико-социологический анализ рынка ритуальных услуг в России: дисс. ... канд. социологических наук : спец. 22.00.03 «Экономическая социология и демография (социологические науки)» / Моисеева Екатерина Николаевна. – М., 2013.

³ Уланов П. Е. Организационно-экономические аспекты государственного управления сферой похоронных услуг : автореф. дисс. ... канд. экон. наук : спец. 03.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / П. Е. Уланов. – М., 2000. – С. 11.

Резюме

Похиленко І. С. Правове регулювання надання ритуальних послуг.

У статті розкрито історико-правові засади виникнення та розвитку ритуальних послуг. На основі аналізу нормативно-правових актів показано особливості правового регулювання надання ритуальних послуг. Відображено наукові підходи до розуміння поняття «ритуальні послуги» та дається його авторське визначення.

Ключові слова: поховання, ритуальні послуги, ритуальна служба.

Резюме

Похиленко И. С. Правовое регулирование предоставления ритуальных услуг.

В статье раскрываются историко-правовые основы возникновения и развития ритуальных услуг. На основании анализа нормативно-правовых актов определены особенности правового регулирования предоставления ритуальных услуг. Отражены научные подходы относительно понимания понятия «ритуальные услуги» и дается его авторское определение.

Ключевые слова: погребение, ритуальные услуги, ритуальная служба.

Summary

Pokhilenko I. Legal regulations of funeral services.

The article shows historical and legal bases of the emergence and development of funeral services. Based on the analysis of legal acts it describes the peculiarities of legal regulations of funeral services. The article reflects scientific approaches in order to understand the concept of “funeral services” and there is also the author’s definition.

Key words: burial, funeral services, ritual services.